

ПСИХОДИАГНОСТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАР ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.006>*Шодиева Райҳон Сайдуллаевна,**Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети “Психология”
кафедраси ўқитувчиси*

Ушбу мақолада психодиагностик компетенциянинг моҳияти, бўлажак психологларда психодиагностик компетенцияни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, психодиагностик компетенция тузилмаси, компонентлари, психодиагностика билан шуғулланувчи мутахассислар учун қўйиладиган махсус малака талаблари, талабаларнинг ички ва ташқи ресурслари ҳақидаги илмий таҳлил маълумотлари баён этилган. Бунда психодиагностик компетенция диагностика муаммоларини белгилаш ва ҳал қилиш, маълумотларни шарҳлаш, психологик хулоса чиқариш, инсон психикасининг хусусиятлари, пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиши хусусиятлари тўғрисидаги билимлар, шунингдек, уларнинг қобилиятлари ва имкониятларини адекват баҳолаш, ижобий мотивация ва психодиагностик фаолиятга ижобий муносабат фониди маълумотларни қайта ишлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш ва тақдим этиши билан тадқиқот усулларини қўллаш ва танлаш соҳаси эканлиги ҳақида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: психодиагностик компетенция, психологик диагноз, диагностика, ишончлилик, асослилик, валидлик, психометрик ёндашув, каузал ёндашув, семиотик, техник, деонтологик компонентлар, ахборот компетенциялари, талабаларнинг ички ва ташқи ресурслари.

ПОНЯТИЕ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ И ЕЕ СОДЕРЖАНИЕ

*Шодиева Райҳон Сайдуллаевна,**преподаватель кафедры «Психология»**Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами*

В данной статье описаны сущность психодиагностической компетентности, особенности формирования психодиагностической компетентности у будущих психологов, структура и компоненты психодиагностической компетентности, специальные квалификационные требования к специалистам-психодиагностам, научный анализ внутренних и внешних ресурсов студентов. При этом психодиагностическая компетентность представляет собой выявление и решение диагностических задач, интерпретацию данных, психологический вывод, знание особенностей, возникновения, формирования и развития психики человека, а также адекватную оценку его способностей и возможностей, положительную мотивацию и положительное отношение к психодиагностической деятельности, представления о применении и выборе методов исследования посредством выполнения, анализа, обобщения и изложения.

Ключевые слова: психодиагностическая компетентность, психологический диагноз, диагностика, надежность, валидность, психометрический подход, каузальный подход, семиотический компонент, технический компонент, гностический компонент, деонтологический компонент, информационные компетенции, внутренние и внешние ресурсы студентов.

THE CONCEPT OF PSYCHODIAGNOSTIC COMPETENCES AND ITS CONTENT

*Shodieva Raikhan Saydullaevna,**Teacher of the Department of Psychology of Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami.*

This article describes the essence of psychodiagnostic competence, the features of the formation of psychodiagnostic competence in future psychologists, the structure and components of psychodiagnostic competence, special qualification requirements for psychodiagnostic specialists, a scientific analysis of internal and external resources of students. At the same time, psychodiagnostic competence is the identification and solution of diagnostic problems,

interpretation of data, psychological conclusion, knowledge of the characteristics, emergence, formation and development of the human psyche, as well as an adequate assessment of his abilities and capabilities, positive motivation and a positive attitude towards psychodiagnostic activities, ideas about the application and the choice of research methods through implementation, analysis, generalization and presentation.

Key words: psychodiagnostic competence, psychological diagnosis, diagnostics, reliability, validity, psychometric approach, causal approach, semiotic component, technical component, gnostic component, deontological component, information competencies, internal and external resources of students.

Мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий соҳаларда амалга оширилаётган ўзгаришлар меҳнат бозорини кенгайтиришга қаратилган бўлиб, ижтимоий фаол, ижодкор, касбий малакали инсонни тайёрлашни талаб қилади. Ўқитувчининг касбий, педагогик, психологик, қолаверса, психодиагностик компетенциясини шакллантириш университетда талаба шахсининг касбий ривожланиш соҳасидаги асосий масаладир.

Ушбу масалалардан бири бу психодиагностик компетенцияни шакллантиришнинг ўзига хос хусусияти бўлиб, унинг моҳияти етарли даражада аниқланмаган ва шакллантириш методологияси Е.П.Ивутина томонидан анъанавий таълим технологиялари асосида ишлаб чиқилган фақат битта модел билан ифодаланади. Ушбу компетентлик тури, О.Еремкинанинг [1] фикрига кўра, талабалар учун психологик ва педагогик компетенция билан бир қаторда энг муҳим омиллардан биридир.

Асосий компетенциялар тизимидаги психодиагностик компетенциянинг моҳияти ва ўрнини аниқлаш учун А.В.Хуторской, А.Г.Каспржак, Л.Ф.Иванова, И.С.Зимняя, О.Е.Лебедев [5,6,7] ва бошқа муаллифларнинг компетенцияларни шакллантиришга бағишлаган илмий изланишлари таҳлил натижалари моҳиятига мурожаат қилиш керак.

Ҳозирги вақтда «диагностика» атамаси нафақат педагогика ва психологияда, балки техника, тиббиётда, ижтимоий амалиёт ва фаннинг бошқа соҳаларида ҳам фаол қўлланилмоқда.

Психодиагностика психологик диагноз қўйиш ҳақидаги таълимот бўлиб, унда кўрсаткич ва тавсифномаларни биргаликда таҳлил қилиб, синалувчининг ҳолати ва хусусиятлари ҳақида хулосалар берилади.

Замонавий умумий илмий концепция «диагностика» атамаси маълум бир объект ёки тизимнинг ҳолатини ва муҳим параметрларини аниқлаш, уни хатти-ҳаракатларини башорат қилиш, ушбу хатти-ҳаракатга керакли йўналишда таъсир қилиш ва мавжуд имкониятлари тўғрисида қарор қабул қила олишни англатади [4].

Назарий жиҳатдан психодиагностика билиш жараёнининг махсус кўриниши ҳисобланади. Психодиагностика билишнинг махсус тури сифатида нафақат илмий тадқиқот усуллари ва маълумотларидан фойдаланади, балки ижтимоий мақсад, гносеологик мазмун, ўзига хос мантикий хусусиятлар билан ажралиб турадиган маълумотларни олиш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш усулларини ишлаб чиқади [1].

Психодиагностика билан шуғулланадиган мутахассислар учун махсус малака талаблари мавжуд. Улардан асосийлари қуйидагилардан иборат:

- яхши назарий тайёргарлик,
- психодиагностика методлари ва уларни қўллаш қоидаларини пухта билиш,
- тегишли методлардан амалий фойдаланишда етарли тажрибага эга бўлиш.

Психодиагностика воситаларидан фойдаланувчи мутахассис психодиагностиканинг умумий назарий ва услубий тамойилларини билиши ва амалда қўллаши, дифференциал психометрия асосларини ўзлаштириши, психодиагностика бўйича амалдаги услубий адабиётларга амал қилиши, мустақил равишда картотека ва фойдаланилган усулларнинг шахсий кутубхонасини юритиши керак бўлади.

Ҳозирги вақтда психодиагностикани илмий тушунишда иккита ёндашув мавжуд - психометрик ва каузал. Ушбу ёндашувлар умумий ва ўзига хос фарқли хусусиятларга эга.

Ушбу ёндашувларнинг ўхшашлиги шундаки, улар психодиагностиканинг амалий ва илмий фаолият сифатида фарқини тан олишади.

Шу билан бирга, ушбу ёндашувлар бир-бирдан тубдан фарқ қилади.

Психодиагностика диагностика методикаларини ишлаб чиқишига кўра психометрик ёндошишдан ажралиб туради.

Психодиагностика шахсни йўналтиришда ва унга маслаҳат беришда самарали қўлланилиши мумкин. У психодиагностика методларини ишлаб чиқишга (ишончлилик, асослилик, валидлик ва бошқалар) оид психометрик талабларни ўз ичига олган методикалар назарияси билан шаклланади.

А.Ф.Ануфриевнинг сўзларига кўра [3], психометрик ёндашув илмий асосда фақат диагностика объекти элементларининг ҳолатини баҳолаш мумкин бўлганлиги, психологнинг диагностик фаолиятининг ягона воситаси психодиагностика методлари эканлигидан келиб чиқади. Психометрик ёндашувнинг ютуқлари кўплаб диагностика методикаларини ишлаб чиқиш, танлаш ва йўналтиришнинг юқори самарадорлиги, диагностика методикаларини ишлаб чикувчи мутахассисларни тайёрлаш имконияти билан боғлиқ.

Психометрик ёндашувнинг камчиликлари маслаҳат бериш самарадорлигининг пастлиги, психодиагностика предметини етарли даражада тушунмаслик, унинг таркибий қисмларидан бири билан психодиагностикани идентификациялашга олиб келади. Каузал ёндашув психодиагностикани диагностика муаммоларини ҳал қилиш (ташхис қўйиш) фани сифатида тавсифлайди. У асосан консалтинг орқали амалга оширилади. Каузал ёндашув психодиагностик муаммоларни ҳал қилиш концепциясида ўз ифодасини топади.

У психологик тан олиш сифатида амалий психологнинг диагностик фаолиятининг ўзига хос хусусияти, психодиагностиканинг илмий асосларининг тўрт компонентли таркиби (семиотик, техник, гностик, деонтологик компонентлар), диагностик қидирувни, диагностика жараёнини тавсифловчи тушунчалар тизими, эмпирик текширишни таклиф қилувчи башоратли баёнолар, психологнинг диагностика фаолияти учун махсус воситаларни ишлаб чиқишга қўйиладиган талабларни тартибга солиш каби диагностика муаммоларини ҳал қилиш тамойиллари ҳақидаги ғоялар билан шаклланади.

Каузал ёндашув [3] илмий маълумотлар асосида нафақат диагностика объекти элементларининг ҳолатини баҳолаш, балки унинг амалдаги оптимал диагностик фикрлаш стратегияси ва диагностика қилувчи мутахассис ва субъект ўртасидаги алоқа усулидир. Шунингдек мутахассиснинг психодиагностик фаолияти нафақат илмий асосланган диагностика техникаси, балки диагностиканинг психологик схемалари, психодиагностик жадваллар ва диагностика алгоритмлари ҳам эканлигидан келиб чиқади. Бундан ташқари, илмий асосланган диагностика гипотезаларини илгари суриш ва текшириш каби жараёнларни амалга оширишга имкон беради.

Каузал ёндашувнинг афзаллиги шундаки, у сизга психологнинг маслаҳат беришдаги диагностика фаолияти самарадорлигини максимал даражада оширишга, психологларни оммавий касб мутахассислари сифатида тайёрлашга ва диагностика вазифаларини симуляция қилишга имкон беради.

Психодиагностик компетенция қиймат-семантик, умумий маданий, маърифий ва билим, ахборот, коммуникатив, ижтимоий ва меҳнат, ўзини ўзи шахсан такомиллаштириш компонентларига асосланади.

Шунинг учун биз психодиагностик компетенцияни А.В.Хуторский, О.Е.Лебедев ва бошқалар томонидан таклиф қилинган таълим компетенциялари таърифи, ва О.В.Еремкина, С.Н.Костромина ва Е.П.Ивутина томонидан тадқиқотларга мувофиқ келтирилган таснифи бўйича кўриб чиқдик.

Бунда Еремкина О.В. ва Ивутина Е.П. [1, 2] ўқитувчининг диагностик компетенциясини педагогик диагностика соҳасидаги назарий билимлар ва амалий кўникмаларнинг бирлиги, етарли воситаларни танлаш усуллари ва педагогик жавоб бериш усуллари мустақил равишда топиш қобилияти сифатида белгилайди.

Диагностик компетенция сифатий характеристикага эга: кенглик ва чуқурлик; мустақиллик; педагогик вазифанинг мақсадлари, вазифалари, моҳияти ва мазмунига айнан мос келадиган психодиагностика усуллари танлаш қобилияти сифатида намоён

бўлади.

Костромина С.Н. психодиагностика субъектларининг компетентлиги касбий тайёргарлик даражаси билан белгиланади, деб таъкидлайди:

а) назарий - ўтмишдаги педагогик маълумот ва махсус психодиагностик малакаларнинг мавжудлиги (ёки йўқлиги);

б) амалий - диагностика муаммоларининг муайян турини ҳал қилиш тажрибаси, таълим шароитида инсон ақлий тизимининг ишлаш хусусиятлари тўғрисида билимларни тўплаш. Шундай қилиб, Костромина С.Н. сўзларига кўра, психодиагностик компетенция мезонлари психологик тайёргарлик даражаси, концептуал тузилмаларни марказлаштириш, психодиагностик фаолиятга мутахассиснинг шахсий тайёрлигини акс эттирувчи оширилиб борилаётган психологик ва педагогик билимларнинг бирлашиши ҳисобланади.

Шунингдек, биз психодиагностика соҳасидаги мутахассисларни тайёрлашнинг илгари муҳокама қилинган хусусиятларидан келиб чиқамиз, бу эса каузал ёндашувни, яъни психодиагностикани диагностика муаммоларини ҳал қилиш (ташхис қўйиш) фани сифатида тавсифловчи ёндашувни назарда тутди.

Психодиагностик компетенция ҳақида гапирганда, авваламбор, психодиагностик компетенциянинг мазмунини, уни эгаллашга бўйсунадиган компетенция асосларидан бири сифатида аниқлаш керак.

Таълим компетенцияларининг назарий жиҳатларини ўрганиш ва таҳлил қилиш психодиагностик компетенциянинг моҳияти ва концепциясини аниқлаш имконини беради. Демак, психодиагностик компетенция - бу дифференциал психология билимларининг бирлиги, психологик педагогик тадқиқотларнинг амалий тажрибаси, математик статистикани билиш ва психодиагностик фаолиятга ижобий мотивацион йўналтиришдир. Шу билан бирга, психодиагностик компетенция тузилмаси талабанинг ички ва ташқи ресурсларининг бирлиги билан ифодаланиши мумкин.

Талабаларнинг ички ресурслари:

Қадриятли йўналтирувчи компоненти

• Психодиагностик фаолият соҳасида ўз қобилиятлари ва имкониятларини етарлича баҳолашга қодирлик.

• Психодиагностика фаолияти соҳасида келгуси таълим учун билим олишнинг ички мотивацияси.

• Келажакда шахсий ўсиш учун ўз омадини кашф қилиш зарурлигини англаш.

• Психодиагностика тадбирларига ижобий муносабат ва қизиқиш

Талабаларнинг ташқи ресурслари

Ўқув- когнитив компоненти

• Диагностик муаммоларни шакллантириш ва ҳал қилиш кўникмаси ва тажриба, яъни психодиагностик тадқиқот процедурасини ташкил этиш ва психодиагностик тадқиқотларни режалаштириш бўйича билим ва кўникмалар;

• Маълумотларни талқин қилиш, психологик хулоса тайёрлаш, асосан психодиагностик фаолиятни таҳлил қилиш, ўрнига ўзини қўйиб кўриш ва ўзини ўзи баҳолаши;

• инсон психикасининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиш хусусиятлари тўғрисида билимлар;

• психодиагностика методлари ва усулларини қўллаш ва танлаш соҳасидаги кўникма ва малакаларни билиш.

Ахборот компетенциялари

• Натижаларни умумлаштириш ва тақдим этиш қобилияти;

• Натижаларни қайта ишлаш ва таҳлил қилиш;

• Психодиагностик компетенция талабаларнинг ички ва ташқи манбаларини синтез қилишда намоён бўлади ва асосий таълим компетенцияларининг маълум критериялари билан ифодаланади

Яъни, психодиагностик компетенция талабаларнинг ички ва ташқи манбаларини синтез қилишда намоён бўлади ва асосий таълим компетенцияларига нисбатан хусусий бўлган психодиагностик компетенциянинг предмет компетенциялари орқали ифодаланган

маълум мезонлари билан ифодаланади.

Ушбу компетенцияларни психодиагностик компетенциянинг ажралмас тизимидаги компонентлари сифатида айтиш мумкин, бу биз учун қиймат-семантик компетенциялар билан ифодаланадиган қиймат-семантик, когнитив-мазмунли, ўқув-ахборот берувчи ва баҳоловчи-прогностик компонент, шу жумладан ахборот компетенциялари сифатида тавсифланиши мумкин. Шундай қилиб, психодиагностик компетенция - бу таркиби ва мазмуни жиҳатидан махсус таълим орқали ўзлаштирилган тизимли ажралмас динамик шахсий таълим қуйидаги компонентларнинг бирлигини ташкил қилади:

- когнитив-мазмунли, бу инсон психикаси хусусиятларининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиш хусусиятлари, диагностика муаммоларини белгилаш ва ечиш, маълумотларни талқин қилиш, психологик хулоса чиқариш шу билан бирга, тадқиқот методлари ва усулларини танлаш ва қўллаш каби хусусиятлар ҳақидаги билимлар тўпламидир;

- баҳоловчи-прогностик, математик статистика усулларини танлаш ва қўллаш, диагностика натижаларини қайта ишлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш ва тақдим этиш кўникмалари;

- психодиагностик фаолият соҳасида келгуси таълим босқичида ўқиш, келажакда қатъиятлик билан ижобий ички мотивация ва ҳаракатнинг мавжудлиги, ўзини ўзи муваффақиятли бўлиш учун шахсий ўсиш зарурлигини англаши билан тавсифланган ўз қобилиятлари ва имкониятларини етарлича баҳолаш қиймат-семантик қобилияти;

Қисқача айтганда, психодиагностик компетенцияни диагностика муаммоларини белгилаш ва ҳал қилиш, маълумотларни изоҳлаш, психологик хулоса чиқариш, инсон психикасининг хусусиятлари, вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги билимлар ва кўникмалар, уларнинг қобилиятлари ва имкониятларини етарли баҳолаш, ижобий мотивация ва психодиагностик фаолиятга ижобий муносабат, шунингдек маълумотлар ва уларни қайта ишлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш ва тақдим этиш билан тадқиқот методлари ва усулларини қўллаш ва танлаш соҳасидаги қобилиятлардир.

Компетентли ёндашув нуқтаи назаридан университетда ўқитиш ижтимоий ва касбий фаолиятнинг кўникмалари ва усулларини комплекс равишда ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши керак, бу эса инсон ҳаётининг муҳим соҳаларида ўз манфаатлари йўлида ва умуман жамиятда муваффақиятли ишлашини янада таъминлайди.

Таълим олиш натижасида талаба болаларнинг ёшга боғлиқ ривожланиш динамикасини, жумладан боланинг ақлий ривожланишининг индивидуал хусусиятларини аниқлаш, маълумотларни қайта ишлаш ва талқин қилиш, умумлаштириш ва натижаларни тақдим этиш каби жараёнларни ўрганиши керак. Шунингдек, бўлажак психологларни тайёрлашда психологик-педагогик тадқиқотларга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш, психодиагностика усулларини қўллаш; бирламчи маълумотларни йиғиш ва тизимлаштириш; экспериментал маълумотларнинг иккиламчи статистик ишлови; тадқиқот натижалари бўйича хулосаларни шакллантириш кўникмаларига эга бўлиши керак.

Дастурий таълимнинг умумий мақсадларидан келиб чиқиб ва олдимизга қўйган вазифаларга мувофиқ психодиагностика соҳасидаги таълим мазмуни ва тузилиши доирасида биз аниқ психологик шарт-шароитларни аниқлашимиз мумкин.

Шу билан бирга, психодиагностика компетенциясини шакллантириш учун зарур бўлган билим ва кўникмалар педагогика, психология ва инсон физиологиясининг умумий қонуниятларига, умумий назарий тушунчаларига асосланади ва педагогик цикл фанларини ўрганиш жараёнида шаклланади.

Психодиагностикага сабабий ёндашув доирасида психологик-педагогик цикл фанларини билиш талабаларга диагностика объекти элементларининг ҳолатини янада баҳолаш, умуман диагностик фикрлаш стратегиялари оптимал таъсир кўрсатадиган амалдаги сабаб-таъсир муносабатларини аниқлашга имкон беради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, психодиагностик компетенция - бу махсус машғулотлар натижасида олинган ва ўзаро бир-бирига боғлиқ қадриятга йўналтирувчи, когнитив-мазмунли ва баҳоловчи, башорат қилувчи компонентларни ўз

ичига олган тизимли яхлит динамик жараёндр. Яъни, психодиагностик компетенция - бу диагностика муаммоларини белгилаш ва ҳал қилиш, маълумотларни шарҳлаш, психологик хулоса чиқариш, инсон психикасининг хусусиятлари, пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиш хусусиятлари тўғрисидаги билимлар, шунингдек, уларнинг қобилятлари ва имкониятларини адекват баҳолаш, ижобий мотивация ва психодиагностик фаолиятга ижобий муносабат фониди маълумотларни қайта ишлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш ва тақдим этиш билан тадқиқот усулларини қўллаш ва танлаш соҳасидир.

Демак, психодиагностик компетенцияни шакллантиришнинг асосий шартлари ушбу компетенциянинг таркибий қисмларидан бири сифатида талабанинг ички ресурсларини ривожлантиришга, яъни қиймат-семантик компонентни шакллантиришга қаратилган таркибий қисмларни ўз ичига олиши керак.

Психодиагностика фаолиятига бўлган муносабат - унинг аҳамиятини англаш, ушбу фаолиятга тайёр эмаслигини англаш тегишли билим ва кўникмаларни эгаллашга туртки бўлади. Шу билан бирга, таълим даражасининг ўсиши замонавий технология воситаларини қўллаш орқали, таълимнинг мақсадлари, ўқув жараёнининг барча даражаларини фаоллаштириш, яъни соҳага оид билим ва кўникмаларни шакллантириш, мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш лозим.

Ушбу таълим даражасида шакланган психодиагностик билимларга бўлган ижобий муносабат илмий дунёқарашни таъминлайди; шахснинг ижтимоий фаолияти; шахснинг аксиологик компетенциясини шакллантиришга ҳисса қўшадиган маданий, умуминсоний (диний, ахлоқий) ва ижтимоий (ишлаб чиқариш, иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий) кадрятлар асосида хулқ-атвор ва фаолият самарадорлигини белгилайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Алферов, А.Д. Опыт и проблемы повышения психологической квалификации учителя / А.Д.Алферов // Вопросы психологии. - № 4. - с. 116-120.
2. Гершунский, Б.С. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям, и направлениям.-М.:Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. — 512 с.
3. Зеер, Э.Ф. Профессиональное образование ремесленников-предпринимателей: В помощь преподавателю /Э. Ф. Зеер. - Юж.-Урал. науч.- образоват. Центр РАО, Челябин. гос. ун-т. - Челябинск, 2001. - 14 с.).
4. McClelland D. C. Testing for competence rather than for «intelligence» American Psychologist // 1973. Vol 28(1). P. 3.
5. Трофимова, И.Н. Компетентность с точки зрения синергетического подхода / И.Н.Трофимова // Развитие и оценка компетентности: материалы конференции. - М : Институт психологии РАН, 1996. - С.54
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты/ А.В.Хуторской.–URL: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
7. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования/ С.Е.Шишов // Стандарты и мониторинг образования. – 1999. – № 2. – с. 16–17